

Kongeloven. Om kongens eventuelt manglende evne til at udøve sin myndighed

Resumé: Frederik 3' overvejede under forberedelsen til Kongeloven om der skulle indføres en bestemmelse om, hvordan man skulle forholde sig hvis kongen eller tronfølgeren var legemligt eller åndeligt ude af stand til at bære kongemagten.

Formodningen taler for at Kongen selv – efter rådgivning - besluttede at det *ikke* var hensigtsmæssigt at indføre en sådan bestemmelse.

Indholdsfortegnelse

I. Indledning.....	2
II. Kongens uindskrænkede myndighed skulle sikres.....	3
III. Riget skulle holdes udelt.....	3
IV. Arvefølgen skulle være éntydig.....	4
V. Hvordan man skulle forholde sig hvis kongen var uskikket.....	4
VI. Kongeloven blev holdt hemmelig til 1709.....	6
VII. Litteratur.....	7
VIII. Tillæg: Christian 7's tiltræden.....	8

I. Indledning

I forbindelse med etableringen i 1660 og den efterfølgende konsolidering af Enevælden, overvejede Frederik 3' hvordan man skulle formulere det juridiske grundlag for tronskiftet – dvs. når han selv var død - og for kongens udøvelse af den absolutte magt¹.

Han inddrog en række forskellige rådgivere på forskellige tidspunkter af processen, men overlod det til Peder Schumacher – den senere Griffenfeld - at koncipere den endelige lov.

Det blev overvejet om der skulle udformes et testamente, der i så fald kun ville vedrøre situationen ved Frederik 3's død, eller om der skulle udformes en egentlig og »evig« lov. Allerede i 1661 er Kongen formentlig nået til dén opfattelse at en lov var at foretrække².

Kongen havde forskellige krav der skulle opfyldes, hvilket fremgår af hvordan Kongeloven (KL) blev endeligt formuleret sammenholdt med det kendte skriftlige materiale, overvejelser, udkast og brevveksling:

1. Kongens uindskrænkede myndighed skulle sikres.
2. Riget skulle holdes udelt.
3. Arvefølgen skulle være éntydig.

Dertil kom at Frederik 3' formentlig – bistået af nogle af sine rådgivere – ønskede at Kongen til enhver tid skulle kunne tilsidesætte embedsmænd, der ikke handlede som han ønskede³.

1 Anledningen til disse overvejelser er en henvendelse fra dr.med. Johan Schioldann, Clinical Professor of Psychiatry, University of Adelaide, Australia, jf.:

http://www.psychiatry.adelaide.edu.au/clstaff/schioldann_johan.html

2 Kongen henvendte sig til Regeringskollegiet i Glückstadt om hele komplekset i marts 1661, jf. »Aktstykker«. Regeringskollegiet mente at en lov var at foretrække for et testamente.

Kongen kan – mht. reguleringen af arveforholdene - have været påvirket dels af at han *oprindelig* ikke selv havde haft udsigt til at blive konge, eftersom der *var* en tronfølger som man formodede ville få børn, dels af at han senere havde været temmelig usikker på om *han* ville blive konge, når den barnløse tronfølger, der nu var blevet alvorligt syg, døde.

3 Den første der for alvor blev tilsidesat var Griffenfeld, som Christian 5' efter et stykke tid af forskellige grunde var blevet stærkt irriteret på.

II. Kongens uindskrænkede myndighed skulle sikres

Kongen var ved sin tiltræden og nogle år frem presset af fødselsadelen, særligt rigsrådsadelen, der ønskede at bevare privilegier og politisk magt. Adelen havde imidlertid – med visse undtagelser – gjort en så dårlig figur under Svenske-krigene at dette ikke kunne komme på tale i 1660, og den var tillige økonomisk svækket⁴.

Borgerskabet derimod var blevet styrket økonomisk og politisk (København havde fået løfte om mere udstrakte privilegier) og ønskede at komme til at stå stærkere ift. adelen.

Kongen greb i 1660 den historiske mulighed for – i samarbejde med borgerskabet m.fl. – at udnytte de økonomiske og politiske omstændigheder til at fremme sine egne og sin families politiske formål.

En fremtidig ordning skulle fjerne mulighederne for at fødselsadelen, særligt rigsrådsadelen, kunne tilbageerobre den magt og indflydelse, den netop havde mistet, herunder for at pålægge en ny konge en håndfæstning⁵.

Dette blev – i den endelige udgave af KL – udtrykt ved at kongen havde den absolutte magt⁶, ikke på mandat fra nogle af stænderne, men nærmest på Guds:

Danmarckes og Norges EenevoldsArffveKonge skal være hereffter og aff alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud alleene.

III. Riget skulle holdes udelt

Frederik 3' ønskede – formentlig både af principielle og historiske grunde – at sikre sig at kongeriget blev holdt udelt. Det skulle udelukkes at en fremtidig konge skred til en opdeling, hvad enten det var noget han positivt ønskede at gøre eller noget han kunne blive sat under pres af familiemedlemmer for at gøre. Med KL blev der etableret forbud mod at skille Norge fra Danmark⁷. Når kongeriget senere blev reduceret både mod nord og mod syd havde det helt andre årsager.

4 Affærerne med Corfitz Ulfeldt har sikkert spillet ind, både i kongens og borgerskabets bevidsthed.

5 Frederik 3' havde ved sin tiltræden måttet underskrive en hård håndfæstning.

6 Begrebet 'absolut magt' bruges allerede af Frederik 3' i brevet til Regeringskollegiet i Glückstadt af 26.03.1661, jf. »Aktstykker«, s. 4 f.

7 Man har formentlig tænkt på udviklingen i hertugdømmerne, særligt som »problematiske« eksempel.

IV. Arvefølgen skulle være éntydig

Fra etableringen af Enevælden i 1660, særligt fra Arvehyldningen i 1661, var kongeriget et arvekongerige. Kongen skulle herefter hverken vælges eller kåres, men tværtimod skulle han *påtage* sig kongemagten i dét øjeblik hans forgænger var død.

Det principielt »ideale« situation indtraf, når der allerede før kongens død var »identificeret« en voksen tronfølger, der var blevet forberedt på sin bestilling.

Det kunne imidlertid sagtens indtræffe at tronfølgeren var mindreårig. For dén situation bestemtes med KL at tronfølgeren formelt skulle påtage sig magten, men gennem et formynderskab der skulle sammensættes og fungere efter nærmere bestemte regler.

Hensynet til arvefølgen havde tydeligvis forrang for hensynet til at den nye konge umiddelbart skulle kunne påtage sig kongemagten personligt og uden formyndere.

V. Hvordan man skulle forholde sig hvis kongen var uskikket

Det forekommer – i sig selv – overordentligt sandsynligt at Frederik 3' har overvejet hvordan man skulle forholde sig, hvis en konge ikke var legemligt eller åndeligt skikket til at påtage sig eller til fortsat at besidde kongemagten, men der er – så vidt vides – ikke skriftligt primærmateriale, der omtaler sådanne kongelige overvejelser.

Det vides imidlertid at emnet må have været inddraget i overvejelserne af visse af rådgiverne da det indgår i en betænkning fra Regeringskancelliet i Glückstadt⁸. Eftersom kongen selv har rekvireret betænkningen - og senere har bedt kollegiet udarbejde et egentligt lovudkast – kan det med stor sandsynlighed siges at spørgsmålet også er blevet overvejet af Frederik 3' selv:

Solle auch durch sonderbahre verhängnusz Gottes geschehen, dasz der jenige Masculus, oder in eventum faemina, auf welchen der ordo nascendi die succession devolvirte, blödes Verstandes und dahero zum Regiment nicht capabel und qualificirt seyn, alszdann stünde es bey dem Könige gleichsam durch eine neue Constitution mit Zuziehung seiner Rätthe den in gradu negstfolgenden zu surrogiren und denselben, welchen Gott und die Natur mit beywohnendem verstände begäbet und gewürdiget, deme, welchem es die Natur versaget, vorzuziehen, wie Tiraquellus⁹ und andere davon schreiben [...].

8 Oplæg af 24.04.1661, jf. »Aktstykker«, s. 23.

9 Der tænkes formentlig på den retslære Andreas Tiraquellus [på fransk: André Tiraqueau; på italiensk: Andrea Tiraquelli eller Andrea Tiraquello] [1488-1588], der har skrevet: »*De poenis legum, ac consuetudinum, statutorumq[ue] temperandis, aut etiam remittendis, & id quibus quotq[ue] ex causis*«.

Kongen benyttede sig i perioden 1660-1665¹⁰ af flere **rådgivere**. Regeringskancelliet i Glückstadt var blandt de første og vigtigste.

Af andre der bidrog med råd var filologen **Rasmus Vinding**, der senere blev ansvarlig for den afsluttende redaktion af »*Danske Lov*«, og generalfiskalen **Søren Kornerup**¹¹. Ét af de bevarede udkast tilskrives disse to.

Kornerup var – ifølge historikeren Knud Fabricius – dén der først formulerede princippet om rigets udelelighed, og han foretog desuden en opstrammende nedredigering mht. forskellige udkast vedrørende kongens umyndighed m.v.¹².

Imidlertid blev den endelige lov hverken skrevet af Glückstadt'erne, Vinding, eller Kornerup, men af **Peder Schumacher**¹³.

Man kan gisne om hvorfor Frederik 3' besluttede sig for at udpege netop Schumacher til at formulere den endelige lovtekst, men sandsynligheden taler for at han som bibliotekar (og senere som kammersekretær) havde demonstreret usædvanlig gode teoretiske og stilistiske evner. Da han desuden stod frit, var han ikke et usædvanligt, snarere et meget nærliggende valg, for han forbandt kompetence med loyalitet (og givetvis også et stort mål af selvbevidsthed).

Det kan formodes at kongen og Schumacher har draget nytte af de forskellige udkast fra Glückstadterne, Vinding og Kornerup - og af de tanker der var blevet udtrykt i tidligere snævre drøftelser, men at de har været enige om at loven måtte formuleres i én ny indholdsmæssigt og stilistisk sammenhængende bevægelse.

Det må formodes at Frederik 3' og Schumacher har drøftet sagen indgående.

Mens kongen formentlig har resolveret mht. principperne, kan den egentlige redaktion og alle formuleringer formentlig tilskrives Schumacher. Han har, så vidt vides, først konciperet teksten på latin (og – efter drøftelser med kongen - tilføjet rettelser i marginen) og først sent i processen oversat loven til dansk¹⁴.

Kornerup har givetvis bevidst udeladt spørgsmålet (om hvordan man skulle forholde sig, hvis kongen ikke var skikket til at være konge) i sit og Vinding's

10 KL er underskrevet 14.11.1665, men er *muligvis*, mener A.D. Jørgensen, tilbagedateret. Måske er KL først gjort færdig i ét af de nærmest følgende år?

11 Om »*Danske Lov*« og arbejdet med den, se: Bjørn Andersen: »»*Danske Lov*« 1683. *Introduktion. Lovtekst på CD*«, Søborg 2003.

12 Jf. Knud Fabricius: »*Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling. En historiske Undersøgelse*«, København 1920, s. 255.

13 Schumacher blev kongens bibliotekar i 1663 og dernæst hans kammersekretær i 1665. Han blev sekretær i Danske Kancelli 1666, men først adlet – under navnet Griffenfeld - i 1671, dvs. da Christian 5' var tiltrådt.

14 Det latinske forlæg og den endelige danske tekst findes i »*Aktstykker*«, s. 38 ff.

forslag, hvad enten dette er sket på egen foranledning eller som følge af drøftelser med andre, herunder evt. med kongen selv, men dette er ikke så vigtigt eftersom udkastet ikke er blevet brugt som umiddelbart forlæg, men kun som ét af flere oplæg.

Der kendes ikke eksplicit angivne grunde til at det omhandlede tema *ikke* skulle medtages i den endelige lov, men formentlig har man haft flere:

- Der måtte ikke herske tvivl om at den til enhver tid siddende konge og den til enhver tid værende tronfølger var de eneste retmæssige. Der skulle ikke være mulighed for at gøre sig blot den mindste tanke om at kunne usurpere magten med grunde der kunne hentes i KL.
- Skulle det ske at en retmæssig tronfølger viste sig at have »*blödes Verstandes*«, ville det – formentlig – kunne løses af den foregående konge ved at han sikrede sig dels at tronfølgeren erklærede sig ude af stand til at bære kongemagten, dels at der – i overensstemmelse med arvereglerne – blev identificeret en egnet tronfølger.

En senere tids grundlove *har* taget hensyn til problemet, således hedder det i Grundloven af 1849 i §§ 9-10¹⁵: Saafremt Kongen, enten formedelst Bortreise eller Svaghed, finder, at der bør udnævnes en Rigsforstander, sammenkalder han Rigsdagen og forelægger den et Lovforslag herom.

[§ 10.] Bliver Kongen ude af Stand til at regjere, sammenkalder Statsraadet Rigsdagen. Naar da den forenede Rigsdag med tre Fjerdedele af de afgivne Stemmer erkjender Nødvendigheden, udnævner den en Rigsforstander og anordner, om fornødent gjøres, et Formynderskab.

Om Frederik 3' på noget tidspunkt har orienteret tronfølgeren, den senere Christian 5', om at loven fandtes og om dens indhold, vides ikke, men måske blev det anset for at være unødvendigt, eftersom tronfølgespørgsmålet *var* klarlagt i dette tilfælde?

VI. Kongeloven blev holdt hemmelig til 1709

KL blev – angiveligt – underskrevet i 1665 (og besejlet nogle år senere), men holdt hemmelig¹⁶. Den blev (vides det) taget frem, da Frederik 3' var død og Christian 5' skulle tiltræde. Kendt i bredere kredse blev

15 I Grundloven af 1953 hedder det i §9: »Bestemmelser angående regeringens førelse i tilfælde af kongens umyndighed, sygdom eller fraværelse fastsættes ved lov. Er der ved tronledighed ingen tronfølger, vælger Folketinget en konge og fastsætter den fremtidige arvefølge.«

16 Schumacher skal endog have erklæret at han havde måtte sværge over for kongen at han ville forholde sig tavs om loven.

den først nogen tid efter - i 1671 - men trykt blev den først i 1709 (hvorefter den blev genoptrykt af Ludvig Holberg i 1729¹⁷).

Når loven ikke blev offentliggjort allerede i 1665 kan det skyldes at Frederik 3' ønskede ikke unødigt at udæske Dronningen (eftersom hun muligvis ville udtrykke andre interesser end kongen mht. arveforholdene)¹⁸; muligvis har kongen heller ikke ønsket unødigt at udæske andre kredse? Jf. i begge tilfælde at tronfølgespørgsmålet var klarlagt for så vidt angik Frederik 3's død.

VII. Litteratur

»Kongeloven«: <http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm>

Ludvig Holberg: I »*Danmarks og Norges Beskrivelse*« (1729) i »*Samlede Skrifter*« (ved Carl S. Petersen), bd. 5, s. 215 ff. og »*Danmarks Riges Historie*«, »*Samlede Skrifter*« (ved Carl S. Petersen), bd. 6-8.

»*Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker*« ved A.D. Jørgensen, København 1886. Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie«, København 1973.

P.J. Jørgensen: artikel om Kongeloven i »*Salmonsens Konversations Leksikon*«, København, 2. udgave, 1923 , Bd. XIV, s. 404-405.

Knud Fabricius: »*Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling. En historiske Undersøgelse*«, København 1920. Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie«, København 1971.

Sebastian Olden-Jørgensen: »*Kun navnet er tilbage – En biografi om Peter Griffenfeld*«, København 1999, paperbackudgave 2000, især s. 98-109.

17 I »*Danmarks og Norges Beskrivelse*« (1729) i »*Samlede Skrifter*« (ved Carl S. Petersen), bd. 5, s. 215 ff. Det aktuelle spørgsmål (KL om kongens legemlige og åndelige uegnethed) ses ikke at være drøftet hverken i skriftet af 1729 eller i »*Danmarks Riges Historie*«, »*Samlede Skrifter*« (ved Carl S. Petersen), bd. 6-8.

18 Muligvis har kongen drøftet sagen med dronningen i 1665, hvad der dog ikke vides noget om, men derefter ikke villet gå længere end til hemmeligt at underskrive loven dét år eller ét af de nærmest følgende.

VIII. Tillæg: Christian 7's tiltræden

Situationen ved Christian 7's tiltræden må – i betragtning af hans komplekse psyke¹⁹ - have været overvejet grundigt i Frederik 5's levetid. Hvem der – på højt niveau – har overvejet situationen, hvem de har drøftet det med og hvad de måtte være nået til vides der ikke noget - eller noget sikkert - om.

Derimod kan det konstateres at Christian 7' faktisk tiltrådte som konge 17 år gammel og at han benyttede sig af rådgivere og ministre, der – periodevis – opnåede meget stor indflydelse på ham og på regeringen, således J.H.E. Bernstorff og senere Struensee.

Både Bernstorff og Struensee blev skubbet til side. Først foranledigede Struensee Bernstorff afskediget, senere foranledigede kredse ved hoffet (omkring enkedronning Juliane Marie) Struensee fjernet og henrettet²⁰.

Enkedronningen ønskede givetvis at positionere sin søn med Frederik 5'²¹, arveprinsen, men dette måtte ske inden for visse grænser, hvis det skulle blive respekteret. Christian 7', Frederik 5's søn med dronning Louise, og Christian 7's søn med dronning Caroline Mathilde, den senere Frederik 6', havde nemlig til enhver tid forrang for arveprinsen.

Bjørn Andersen²²

Version 1.0., 19.06.2006; version 1.4., 24.01.2009

19 Som dog ved tronbestigelsen ikke var fuldt udfoldet.

20 Se nærmere om sagen mod Struensee og Brandt i Stig Iuul's artikel: »Kommissionsdommen over Struensee og Brandt« i: »Historisk Tidsskrift« 1974, København, s. 153-182. Oprindeligt er der tale om foredrag i Personalhistorisk Samfund 12.03.1934 og i Historisk Samfund 06.12.1945. Iuul formoder at symptomerne på Christian 7's sindssygedom først blev markant tydelige - og at sygdommen tog alvorligt til - efter at han var blevet konge. Iuul konkluderer at kommissionsdommen i det grundlæggende var juridisk korrekt, hvis man vurderer den ud fra tidens retsgrundlag. De moralske aspekter ønsker han ikke at udtale sig om. Tak til dr.med. Johan Schioldann, der har gjort mig opmærksom på Iuul's artikel.

21 Christian 7' var søn af Frederik 5' og Dronning Louise (der var datter af kong Georg 2' af England). Efter Dronning Louises død giftede Frederik 5' sig med Juliane Marie, der stammede fra Braunschweig-Wolfenbüttel.

22 Kultursociolog, cand.mag. Har udgivet Frederiks 3's »Kongeloven« og Christian 5's »Danske Lov« samt Ludvig Holberg's værk om natur- og folkeret i digital form.